

Unokaöccs... haza... szülők...

Kosztolányi Csáth Géának c. verséről

Itt és most Kosztolányiról szólva, s a magyarság újabb kori tragédiájának évfordulóján, akkor vagyunk igazán méltányosak, ha költőnk életművének a létünkkel kapcsolatos vonatkozásait elevenítjük föl.

Ennek a célnak mindenekelőtt az unokaöccséhez írt verse felel meg. Vállalkozásunkat a kozmopolita tudósok kifogásolhatnák, mondván, hogy e költemény mint műegész nem tartozik Kosztolányi esztétikailag kimagasló művei közé. Ebben mindenképpen igazat kell adnunk nekik. Abban azonban semmiképpen, hogy a szóban forgó versnek – s még inkább a mögötte álló ember helyzetének – megértése nem segít bennünket hozzá a többi mű elmélyültebb megértéséhez. Éppen ezért (s persze másért is) kénytelen vagyok fölronni az eddigi, elsősorban a délvidéki irodalomtudománynak e költemény értelmezésének elhanyagolását. Akkor is, ha az elemzéssel – az emberileg leghitelesebb európaiság érdekében – látszólagos provincializálódást vagyunk kénytelenek vállalni.

A mi számunkra a Csáth Géának c. költemény Kosztolányi Dezső átmeneti – viszonylagos – alkotói tehetetlenségének dokumentumaként s egyes részleteiben a mi sorsunkat a maga nemében teljességgel kifejező esztétikai megvalósulásként fontos. A viszonylag terjedelmes vers egy kínos éjszaka meddő alkotói erőfeszítését írja le. A költő a nem sokkal korábban öngyilkos-sá lett unokaöcs szellemét igyekszik föltámasztani, ám ahogyan ez nem megy neki, ugyanígy a későbbi nagy versekhez fölerő alkotással is adósa marad önmagának. Nekünk nem. Az itteniek és mostaniak számára a vers úgy, ahogy van – a maga nemében remekmű. Akkor is (sőt annál is inkább), ha e költeményben – mint oly sok más művében – költőnk a varázsló szerepében próbálja megtalálni önmagát, de közben a csődjé-

ről kénytelen vallomást tenni, tehát valósággele-meket, tényeket fogalmaz meg. Persze, minket már a környezetvédelmi tragédiaközelségünk is ösztönöz, hogy a Palicsi-tavat olyannak lássuk (olyanként éljük meg), mint Kosztolányi:

*„Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom
és a beléndeken s a vad farkasbogyókon
alszik a fény.”*

Mondanom sem kell: környezetvédelmi szempontból 1920-ban, e vers keletkezésekor látszat és valóság még egybeeshetett, vagyis Palics akkor nem csupán „szép”, hanem „jó” is volt, tehát a versrészletben említett riasztó növények egészen más vonatkozású, allegóriához közeledő, persze ma akként is aktuális szimbólumok. Annál kevésbé az ezután következő, az értelme és érzelme egységében élő embert torkon ragadó sorok:

*„Ah, jól siess. Szived még egyszer megszakad tán,
ha hosszan bolygasz a cirillbetűs Szabadkán,
s nem értenek.*

*És üznek majd tovább, idegen, bús hazádban,
zsákutcán és közön, idegen és hazátlan
kisértetet.”*

Az idézet ui. időközben jelentésgazdagodáson esett át. Vagyis mintha nem, ill. nemcsak Csáthnak szólna, hanem a mai Szabadka központján átsurruló magyar embernek is.

Költőnk a maga idejében önmagát is inkább tarthatja kísértetnek, mint varázslónak. Ebben a számára meglehetősen meddő időszakban ugyanis többnyire nem állnak jól neki a később oly hálás költői szerepek. Nem elég, hogy közéleti emberként a Pardon rovat kapcsán a jobb-

és baloldal malomkövei között csúfosan levitézlett, hanem az akkor frissen meghúzott, azelőtt ősidők óta nem létezett határ immár a szüleitől is elválasztotta. Nem tudja még termékenyen működtetni iszonyú élményét, mert az egyelőre bilincsben tartja őt. Viszont jobb híján vállalja a belső készítését, hogy föltárja mindazt, amin majd alkotói szuverenitással úrrá kell lennie.

Ez persze nem jelenti azt, hogy e versben nincs szerepjátszás. Kísérletként mindenképpen van. A költőszerep a szó formális értelmében viszont meg is valósul. S nem is akárhogy. Mert Kosztolányi nem elégszik meg a már rutinosan kezelt jambusokkal, hanem tovább megy. A rokoni kettőst kidomborító páros rímnél is. Olyképpen, hogy a háromsoros strófái is a végződésük visszatérő ríme által párokként követik egymást. Azután pedig hasonlóképpen ott a váltakozó igealakokkal struktúrába rendezett költői erőfeszítés drámája.

Bevezetesként önmagáról állapot- és hangulatleírást ad, miközben a holdfényes éjszakán az öngyilkos unokaöccs szelleméhez fordul. Az első négy strófa óvatosságát követő tizenkét versszak fölszólító módba keményedik, ahogyan az előbb idézett kettősből is kiderül.

Az unokaöccse öngyilkosságáig, a trianoni tragédiáig és az elszakított szülők nyomoráig Kosztolányi számára a halál inkább csak túlérzékenységének és képzeletének a kérdése volt. Ebben az időben valóságosan kerül közel hozzá a megsemmisülés. Ezért önkeményítésként erőlteti a szembesülést azzal, aki rátört a családjára, s egygá is vált annak egyik tagjával.

*„De jöjj akárhogy is. Vérrrel, sárral, te lélek,
férges gyűrűivel. Ha a láttodra félek,
eltagadom.”*

Ha a saját – feltételes – gyávaságát bevallja is, a halottról jót (szépet) vagy semmit elve kötelezi:

*„Oly jó az, aki ad, s te élted odaadtad,
angyali gyilkosa nődek s tennen-magadnak,
szelíd barát,*

*ki végtelent ittál s a lelked égre lázadt,
majd összetörted a tébolyok és a lázak
szent poharát.”*

A határozottságában eredménytelen fölszólító mód négy versszakon át – az esdekléshez közel – feltételesbe szelídül. „Lásd, itt leülhetnél” – kezdi. S azután azt sorolja föl („kávé, dohány és rum vár mérgező malaszttal”), ami Csáthtal ellentétben nem csupán a másfél évtizeddel később beteljesedő végzetet, hanem az alkotásnak egyik fontos feltételét jelentette számára. (Ne feledjük: a vers a beszédes című *Kenyér és bor* c. kötetben jelent meg.) Őt mint alkotót ti. éltették a mértékkel használt drogok. Persze korántsem mindig s nem túl hosszú ideig. E vers világrahozatalában is felemás módon. Itt a fájdalmas tények a szó, a képzeletet nem lendítheti a mesterséges mámor. Talán bűnnek is érezné közvetlenül nem kimondani:

*„Síró Hungáriánk ma porba fekszik árván,
fölte az átok, mint fekete szivárvány,
gyászt bontogat.*

*Anyáink, húgaink járulnának elébed,
kik éhesen rágják, elfáradott cselédek,
a csontokat.”*

Ez a veszteség az abszolút tartalmatlanság életérzését alapozza meg, s ezzel együtt azt a veszélyt, hogy a költő elvesztette erejét a játékokhoz, a szerepekhez. A teljes kiégettség, vagyis az öngyilkosság veszélye fenyegeti – az a rém, amely unokaöccsét is legyőzte. Hogy micsoda szakadék szélén állt ekkor Kosztolányi, s mily nagy az értékzavara, arra az a bizonyosság, hogy Csáthtól mint kábítószer-fogyasztótól kér tanácsot – a szenvedésétől megszabadulandó.

*„Ó vad szerelmese az örült morfiumnak,
adj ágyat most nekem és az éjféli búmnak,
akár a pap*

*kérlek kiáltozván, és íróasztalomra
fantasztikus lázban görbedek lehajolva,
hogy hívjalak.”*

Az értelemmel gyakran könnyedén zsonglorködőnek, a paradoxonkedvelőnek az erejéből e versében nyilván csak a külső forma rendezésére futhatta. Hiszen – nyilván őszintén s nem (vagy nem csak) retorikai húzásként – attól kér

segítséget, aki „a semmit tud”-ja, ő, aki „százszorosán árvább / a semminél”. A partra vetett hal létélményéről vall, amely az utolsó strófában így fogalmazódik meg:

„De én, jaj, itt vagyok a fényben és hitetlen
feledve önmagam, jajokba fúlva lettem
az életé.”

Erre az alapvető megoldatlanságra, a pokoljárás stációiira volt szükség ahhoz, hogy Kosztolányi európai színvonalú preegzisztencialista regényei, novellái és a nagy versei megszülethessenek.

Az elmondottak alapján természetesen ostobaság lenne Szabadkának és a Vajdaságnak többet kikövetelnie Kosztolányiból annál, ami megilleti. Viszont a városunk (öntudatlan) érde-

me az írói életpályára való előkészítés s emellett a költőtől területként-szülőhelyként való elszakítottágunk mint az ő létének történelem okozta károsodásából fakadó ösztönző erő. Természetesen nem az itteni témáknak, hanem a trianoni döntésben gyökerező súlyos, a költő attitűdjének egyéni és közösségi vonatkozását durván sértő életkörülmények ihlető erejének előtérbe kerülésére gondolok. Hogy tehát Kosztolányiból a korszak egyik nagy írója lett, az furcsa módon az unokaöccse öngyilkosságának s még inkább a költő magánéletét kettészakító trianoni országrombolásnak is „köszönhető”. Írónk íróként tudta előnyvé átminősíteni a hátrányait. Lenyűgözően nagy adalékként a fájdalomában gyöngyöt izzadó kagyló ősi toposzának.

2003. június 4.

Corpus Christi